

Kutadgu Bilig'de Pişmanlık Duygusu

Timur KOCAOĞLU

Bir sanat eserinin değeri sadece neyi anlattığıyla değil, anlatılmak istenileni nasıl sunduğuyla ölçülür. Bu yüzden bazı pendnâme, siyâsetnâme ve felsefî eser yazarları eserlerine canlılık vermek için öğüt ve düşüncelerini ya birer fıkra, küçük hikâyeye biçiminde (Bostan, Gülistan gibi), ya da sembol (remz) yoluyla (Hayy bin Yekzan, Mantıku't-Tayr gibi) anlatma usulünü kullanmışlardır. Kelile ve Dimne, Ezop, Lafonten hikâyeleri, Hayy bin Yekzan ve Mantıku't-Tayr gibi eserlerde hem hikâyeye hem de sembol vardır. Hikâyeye yerine diyalog ve hareketlerin ağır bastığı Kutadgu Bilig'de dört sembolik kişi görülür: 1. **Adalet**'i temsil eden hükümdar Kün-Toğdı; 2. **Saadet**'i temsil eden vezir Ay-Toldı; 3. **Akıllı**'ı temsil eden vezir Öğdülmiş; 4. **Akıbet**'i temsil eden derviş Oğgurmış. Ayrıca bu kişilerden ilk üçü (Kün-Toldı ve Öğdülmiş) **amel**'i, Oğgurmış ise **iman**'ı temsil ederler. Bu yazıda, Kutadgu Bilig'in, başka öğüt verici eserlerden ayrılan özelliği, yani belirli temalarla düşüncelerin nasıl sunulduğu üzerinde durulacaktır.

Kutadgu Bilig'i, ahlak, din, ideal hayat, ideal insan, devlet teşkilâtı ve fertlerin toplum içindeki yerleriyle ödevlerini belirtme konularında kuru bir öğüt kitabı olmaktan kurtaran, eserin bütününe hâkim **pişmanlık** duygusudur. Bu pişmanlık duygusu, boşa harcanmış gençlikten, yaklaşan ölümden ve iman ile âmel arasındaki karşıtıktan (tezattan) doğuyor. Yusuf Has Hâcib'in başarısı, **pişmanlığı** trajik bir ruh hali olarak işlemesidir. Bu duygunun doğmasında, Yusuf Has Hâcib'in Kutadgu Bilig'i elli ile altmış yaşları arasında yazmış olmasının kuşkusuz büyük bir etkisi vardır:

365 tegürdi manga elgin elig yaşım
kuğu kıldı kuzgun tüsi teg başım
(değdirdi bana elini elli yaşım
kuğu yaptı kuzgun tüyü gibi başımı)

366 okıremdi altmış mangar kel tiyü
bosug bolmasa bardım emdi naru
(çağırır şimdi altmış bana gel diye
ecel pususu olmazsa gideceğim şimdi oraya)

Beyitlerin önündeki sayılar beyitlerin Reşid Rahmeti Arat'ın hazırladığı Kutadgu Bilig I. Metin ve II. Tercüme'deki yerlerini gösterir. Beyitlerin Türkiye Türkçesine çevrilmesinde, Reşid Rahmeti Arat'ın Tercüme'sinden yararlanmakla birlikte beyitlerdeki kelime sırası göz önünde tutulmuştur.

Yusuf, "Kitabın adını, manasını ve kendisinin ihtiyarlığını söyler" babı ile eserin sonundaki "Gençliğine acıyarak, ihtiyarlığını söyler" ek parçasında gençliğin çok çabuk geçtiğinden yakınır:

6522 isizim yigitlik isizim yigitlik
tuta bilmedim men sini terk kaçtım
(yaramaz gençliğim yaramaz gençliğim
tutamadım ben seni çabuk kaçırdım)

Gençliğin birden bire geçip yerine yaşlılığın gelivermesi eserin kuruluşunda da önemli bir yer tutar. 462 ile 580 numaralı beyitler arasında Ay-Toldı adlı bir genci tanır ve onun hükümdar Kün-Toğdı'nın hizmetine girişini görürüz 581'den 1044. beyite kadar Kün-Toğdı ile Ay-Toldı arasındaki konuşmalar yer alır. Ay-Toldı 1045. beyitte birdenbire yaşlanır:

1045 tükel buldı Ay-Toldı arzu tilek
kıvı kut karıp yıktı arka yülek
(hepsini bulduğunda Ay-Toldı arzu ve dileklerinin
süreksiz saadet yaşlanarak yıktı arka ve desteklerini)

Ay-Toldı'nın oğlu Ögdülmiş de akrabası Odgurmuş ile buluştuktan sonra yaşlanır. Kün-Toğdı'nın yaşı belli değildir. Ancak eserin sonlarına doğru yaşlılıktan yakınmaya başlar. Odgurmuş ise sahneye çıktığında zaten yaşlıdır. Bu bakımdan Kutadgu Bilig (1069/1070) ile İbni Sina (980-1037)'nin "Hayy bin Yekzan" adlı eseri ve şiirleri arasında benzerlik görülüyor. Faal Akıllı temsil eden Hayy bin Yekzan (Uyanıkoğlu diri) da yaşlıdır. İbni Sina kendisini vaktinden önce yaşlı sanmış ve bunu şiirlerinde acı acı anlatmıştır (Şair Tabîbler, s. 26):

"İhtiyarlık sabahı senin sakalına doğdu, sakalını ağarttı.
Ve onun gecesinin karanlığı geldi, çöktü. Artık delikanlılığın hükmü kalmadı..."

"Buna ihtiyarlık derler; elbette saça, sakala kır düşecektir.
İstersen saçını, sakalını kes, istersen boya.. İstersen ört.
..... sen; gençliğin fidanı yapraklı iken ne kadar mutlu günler geçirmiştin. Elbette bir gün gelip böyle aşağıya inmek ve düşmek olacaktı."

"İhtiyarlık bana korkunç haberler veriyor. Emeller ise beni aldatıyor, avutuyorlar. İnsan avunur, aldanır, Günler ise durmadan geçer ilerler."

"Solun gençlik sana açık surette ölümün geldiğini haber veriyor.
... İşte dünya dediğin budur: Kenetlenmesi kırılmak ve yapılması yıkılmak içindir."

(Devamı var)

Kutadgu Bilig'de Pişmanlık Duygusu

Timur KOCAOĞLU

(Geçen sayıdan devam)

İbni Sina'daki pişmanlığın, geçirdiği sıkıntılı hayat, cinsel ilişkilere düşünlük, çokça çalışma ve gençliğini iyi bir şekilde geçirmemekten ileri geldiği anlaşılıyor. Yusuf Has Hâcib de gençliğini iyi geçirmediğinden pişmandır :

6521 yorıgı bulut teg yigitlikni idtim

tüpi yıl keçer teg tiriglik tükettim

(geçen bulut gibi gençliğimi geçirdim
fırtına eser gibi ömrü tükettim)

6530 yıparsıg kara başka kafur aşudum

tolun teg tolu yüz kayuka ilettim

(Misk gibi kara başa kâfur örttüm
dolun ay gibi dolgun yüzü nereye götürdüm)

6531 yaruk yaz teg erdim tümen tü çiçeklig

hazanmu tüşüttüm kamuğnu kurıttım

(parlak bahar gibi idim rengarenk çiçeklerle dolu
hazana mı uğrattım hepsini kuruttum)

6534 kiçiglik keçürdüm yigitlik yitüddüm

künüm çeliledim özüranı çükittim

(çocukluğu geçirdim gençliği kaybettim
günümü kararttım kendimi çökerttim)

6546 sevinç keçti emgek yime keçgey erdi

yava boldı kün ay ökünçke basıktım

(huzur geçti, zahmet de geçecek idi
heder oldu gün ay, pişmanlığa düştüm)

Kutadgu Bilig'in pişmanlıkla yakınan parçalarıyla Hz. Eyub'un şikayetleri arasında uzlaşma ve uzlaşma bir benzerlik görülebilir. (Eski Ahit, Eyub, Bâb 30) :

«Şerefimi yel gibi kovmaktalar

Ve saadetim bulut gibi geçip gitti»

«Beni yelim üzerine bindirip kaldırıyorsun

Ve fırtına içinde eritip bitirmektesin

Çünkü bilirim beni ölüme

Yaşayanların toplanacağı eve götüreceksin»

«Beni ışık umarken karanlık geldi

«Benim kaynıyor ve rahatı yok

Düşkünlük günleri karşıma çıktılar

Yaşlı gezinmekteyim, güneş yok»

Yalnız Hz. Eyub'daki Tanrıya başkaldıran deyiş Yusuf Has Hâcib'de yoktur.

Kutadgu Bilig'deki kişilerin dördü de pişmandır. Ay-Toldı'nın yaşlanmasıyla başlayan pişmanlık eserin sonuna doğru gittikçe güçlenir. Yusuf Has Hâcib'in kendi yaşlılığından yakındığı parçalar ile eserdeki kişilerin kendi duygularını belirt-

tikleri parçalar hemen hemen aynıdır. Bütün kişiler aynı benzetmeleri ve kelimeler kullanırlar. Bu parçalarda artık tek bir kişi vardır : o da Yusuf Has Hâcib'in kendisidir. Bu parçalar dışında, Yusuf Has Hâcib'in büyük bir ustalıkla Ögdülmiş'in ruh hallerini imajlar ve sembollerle anlattığı bölümler, Kutadgu Bilig'in en ilgi çekici şiir parçalarıdır. Dikkat edilirse, eserde en çok Ögdülmiş'in hayatı üzerinde durulmuştur. Ögdülmiş'in bir gecelik yaşayışı şöyle tasvir ediliyor :

- 5668 İlel tip turup çıktı Ögdülmişe
evinge kelip tüştü yazdı koşa
(başüstüne diyerek kalkıp çıktı Ögdülmiş
evine gelerek indi sevinç içinde)
- 5669 ajun kırtışı boldı altun öngi
yaşık za'feran kıldı yakut öngi
(dünya yüzü altın rengine girdi
güneş safrana çevirdi yakut rengini)
- 5670 kalık tüğdi kaşın tünertti yüzün
tutup badı barça kişiler közin
(gök çattı kaşlarını, kararttı yüzünü
tutup bağladı bütün insanların gözünü)
- 5671 namaz kıldı yattı töşekke kirip
bir ança udıdı ol ança irip
(namaz kıldı, yattı döşeğe girerek
biraz uyudu, bir müddet düşündükten sonra)
- 5672 bir ança udıdı bir ança odug
kopa keldi saknu toga keldi tug
(biraz uyudu, biraz uyanık yattı
peş peşe düşünceler geldi, tekrar kalktı)
- 5673 töşek koldı yattı udıdı uzun
belinglep odundı özi yalnguzun
(yummadı bir daha iki gözünü
ürkerek uyandı kendi kendine)
- 5674 yumulmadı yandru ikile közi
odug yattı saknu irikti özi
(yummadı bir daha iki gözünü
uyanık yattı düşüncelerle, yalnız hissetti kendisini)
- 5675 baka kördi öngdün kara kuş togup
kopa keldi yirdin yalın teg bolup
(dikkat etti önce Müşteri yıldızı çıkarak
yükselmeye başladı yerden alev gibi olarak)
- 5676 yarudı basa yıldırık adgır bile
tizildi erentir özin belgüle
(sonra Aygır ve Yıldırık yıldızları parladı
Erentir de katıldı, bunları kendine işaret bil)
- 5677 sükiç koptı örlep kalıkka agıp
ünün sumlıdı surı 'ibri okıp
(Seher kuşu kalktı göğe doğru yükseldi
Mezâmir okır gibi yabancı bir dilde öttü)

- 5678 kötürdi yaşık baktı meşrik tapa
körür ağdı yirdin yokaru kopa
(kaldırdı başını baktı doğuya doğru
güneşin yerden koparak yükseldiğini gördü)
- 5679 butaklandı yirde yokaru sına
kalık mengzi boldı yalın teg ota
(budaklandı yerden yukarıya doğru mızraklar
gök yüzü ateş ve alev hâline geldi)
- 5680 sevüg külçirer teg yarudı ajun
sakınç kışka boldı sevinçler uzun
(sevgilinin gülümsemesi gibi parladı dünya
kederler kısa oldu sevinçler uzun)
- 5681 yana turdı yundı namazın kılıp
atın mindi tagka yüz urdı yilip
(Öğdülmiş yerinden kalktı, yıkandı, namazını kaldı
atına binip koşturarak dağa doğru koyuldu)

Yukarıdaki şiir parçasını, sadece gece ve sabahın tasvirlerinden ibaret sanmamalıyız. Yusuf Has Hâcib'in anlatmak istediği, gecenin karanlığı, yıldızların durumu veya sabahın doğuşu değil, Öğdülmiş'in ruh halidir. Öğdülmiş yalnız bu dünya için çalıştığından ve öbür dünyayı boşlamış olduğundan dolayı kendisini suçlu hissetmektedir. Bunun azabını da en çok geceleri duyuyor. Uykusu kaçmıştır ; gece boyunca sıkıntıyla dönüp durur ve düşünceler bir türlü yakasını bırakmazlar. Öğdülmiş'in bu huzursuz hali dış dünyaya ait imajlarla açıklanıyor. Gece üzüntünün, sahab ise sevincin sembolüdür. Gökyüzü bir insan yüzü biçiminde tasvir ediliyor. Bunu, çeşitli bölümlerden örnekler alarak daha iyice görebiliriz :

Öğdülmiş'in üzüntülü olduğunu belirten parçalar :

- 3286 belinglep odundı kötürdi başın
kara zengi kılmuş yüzini ışın
(Birden silkinerek uyandı, başını kaldırdı
kara zenci yapmıştı gökyüzünü sis)
- 4884 yaşık badı yüzke kara yüz bağı
ajun toldı bütrü kara yir toğı
(güneş yüzüne kara peçe örttü
dünya toz duman rengiyle doldu)
- 6215 yüzün kizledi yirke rumi kızı
ajun mengzi boldı zengi yüzü
(yüzünü yere gizledi Rumi kızı
dünyanın rengi oldu bu zenci yüzü)
- 5824 kodı idti kesme yaruk yüz tudı
kalık tul tomı bedti bilin badı
(zülfünü dağıtıp parlak yüzünü kapadı
gök dul elbisesini giydi, belini bağladı)

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No T1c/97

Öğdülmiş'in kederlerinin dağılıp sevinç duyması şöyle belirtiliyor :

3288 tuma torku kalkan kötürdi uşın
yaruk yüz küler teg yaradı agun
(yüzünü örten ipek kalkan sıyrıldı
gülün parlak yüz gibi aydınlandı dünya)

4967 küle baktı örlep talu kız yüzi
yaradı bu dünya iri hem kuzı
(gülerek baktı yükselen güzel kız yüzü
ışıklara boğuldu dünyanın her tarafı)

5680 sevüg külçirer teg yaradı ajuñ
sakinç kısğa boldı sevinçler uzun
(sevgilinin gülümsemesi gibi parladı dünya
kederler kısa oldu sevinçler uzun)

Ruh hallerinin dış dünyaya ait imajlarla belirtilmesi ancak modern yazarlarda görülebilir. Yusuf Has Hâcib'in şiir gücü ve büyüklüğü biraz da bu tasvirlerden ileri gelir.

Kutadgu Bilig'de dikkati çeken noktalardan biri de şudur : Yusuf, dünyanın kötü insanlarla dolup taşıdığından çok yakındığı halde eserine kötülüğün sembolü olacak bir kişi sokmamıştır. Eserdeki kişilerin hepsi iyidir. Ancak, kişilerin dördü de Yusuf'un düşündüğü Olgun (mütekamil) insan değildir. Her birisinin eksik bir yanı vardır. Kün - Toğdı (adalet), Ay - Toldı (saadet) ve Öğdülmiş (akıl) bu dünyadaki seçkin insanlardan oldukları halde, yalnız bu dünyada önem verdiklerinden ideal insan sayılmazlar. Oğurmuş (akıbet) ise bu dünyayı boşlayıp öteki dünya (ahiret) için çalıştığından o da yarım insandır. Kişiler kendi eksikliklerinin bilincindedirler. İşte bu sebepten huzursuzluk ve pişmanlık doğuyor. Ancak bu dördünün iyi yanlarını içinde birleştirebilecek, yani amel ile iman arasında bir denge kurabilecek biri Olgun insan olabilir. Bu yüzden Kutadgu Bilig'de kişiler kendilerini değil, «yeni değer» leri ortaya koyarlar.

^{iman}
Amel ile amel arasında bir denge kuramadıklarından eserdeki şahısların ruhu bir çatışma içerisindedir. Ne amel imandan, ne de iman amelden daha iyi veya üstündür. Yusuf Has Hâcib ve kişileri bu iki şey (neng) arasında bocalarlar. Alessio Bombaci bu noktayı şöyle açıklıyor :

«Bu Türk manzumesinin tefekkür nesci, dinî hissiyatı daima rencide eden bir problemten örülmüştür : iman ile amel arasındaki tezat. Yusuf bu meseleyi tâ içinden duyuyor ve antitezi bir taraftan amelin mudafii olan Öğdülmiş, öte yandan iman kahramanı Oğurmuş ile şahıslandırıyor. O, herhangi bir neticeye varılamayacağına tamamiyle vakıftır ; her iki şahsiyet şüphelerde sallanıyorlar. Şiddetli bir mücadelenin sonunda ikisinden hangisinin daha haklı olduğu sezilmiyor. Tek bir netice şudur ki iki yoldan temayül ve istidatlara uygun olan yol şayanı takiptir. (Fuad Köprülü Armağanı, s. 73).

İbni Sina'nın sık sık insan aklının noksanlığı üzerinde durduğu biliniyor (İslâm'da Felsefe Tarihi, s. 96). Belki Bombaci'nin ileri sürdüğü gibi Yusuf da sentez yapabilecek bir insanın var olabileceğine inanmıyor. Ama bu sonuç bizi Kutadgu Bilig'in esas teminden uzaklaştırır. Yusuf Has Hâcib, kesin kararı ağzıyla söylemiyor ama, çeşitli vesilelerle şunu duyuruyor : imansız amel boştur. İbni Sina da imanın akıl yanında tamamlayıcı bir görevi olduğunu kabul eder (İslâm Düşüncesi, s. 280). Yukarıda İbni Sina'nın «Hayy bin Yekzan» adlı eseri ile Kutadgu Bi-

lig arasındaki benzerlik gösterilmişti. Ancak Kuatdgu Bilig'in bu eserden ayrıldığı bir yanı vardır : «Hayy bin Yekzan»ın sonuna doğru iki yol açılır ; batıya giden madde ve şer, diğeri de doğuya giden maddenin hiç karışamacayağı akla uygun biçimler (formlar) yoludur. Eserdeki kişiler doğuya gider ve İlâhi Hikmet, Ebedi Gençlik kaynağına ulaşırlar (İslâmda Felsefe Tarihi, s. 101). Kutadgu Bilig'in sonu ise acı ve üzüntüyle biter. Eserin son sayfasını kapattığımızda karşımıza cevaplandırmamız gereken bir soru çıkar : iman ve amelden hangisini seçmeli ? Yani Kutadgu Bilig'in bitişi bu soru iledir ; daha doğrusu o bitmez, kafamızın içinde bu soru ile devam eder.

Yusuf Has Hâcib'in hedefinin, eserindeki dört kişi değil bu dört kişinin üstünde bir olgun insan olduğu söylenmişti. Nietzsche (1844-1900) de bu görüşü paylaşır :

«Hedef, herşeyin ona âlet olduğu hedefse insanlık değil, insan olan insan, ÜBERMENSCH, üstün insan, büyük çapta yaratıcılar, trajik insanlardır.»

(Nietzsche ve İnsan, s. 121-122)

Bu bakımdan Kutadgu Bilig'deki pişmanlık, sadece bir yakınma, kuru bir avunma değil, «yeni değerler» yaratma ruhudur. Yusuf Has Hâcib'in yarattığı kişiler acı çeken insanlardır. Acı çekme, bir hesaplama ve düşünme sonucudur. Nietzsche acı çeken insana yaratıcı insan diyor ve şöyle ekliyor :

«Her yaratıcı kişi, hep yeni baştan geçmişle ve kendi kendisiyle hesaplaşarak kendi varlık şartlarını, kendi erdemini (faziletini) bulmak, kendi eserini ortaya koymak zorundadır.» (Nietzsche ve İnsan, s. 121).

Pişmanlık duygusu, Mutasavvıflarda oldukça yaygındır. Şiirlerinde pişmanlıkla yakınmayan tasavvuf şairini rastlamak güçtür. Çünkü Pişmanlık bir arınma (temizleme) vesilesidir. Hâce Ahmed Yesevi (XI. y.y.) bir şiirinde Tanrıya şöyle yalvarır : «ilâhi batıl işlerdin munga birgil peşimanlığı». Mutasavvıf, pişmanlık duygusunun insanı olgunlaştıracağına inanır. Çünkü bu duygu, kişiyi insan hayatının anlamını tahlil etmeye götürür. Reşid Rahmeti Arat'ın pek haklı olarak öne sürdüğü «Yusuf'un Kutadgu Bilig'i ne gibi saiklerin tesiriyle kaleme almış olduğu» sorusuna sanırım, açıklanmaya çalışılan pişmanlık duygusu ile bunun arkasında gizlenmiş olan olgun insan hedefi iyi bir cevap olabilir. Zaten bu yazının amacı, Kutadgu Bilig'in yazılmasına sebep olan ruh halinden eserin esas probleminin doğduğunu göstermekti.

KAYNAKLAR :

Kutadgu Bilig I Metin, Reşid Rahmeti Arat, 1947 İstanbul.

Kutadgu Bilig II Tercüme, Reşid Rahmeti Arat, 1959, Ankara.

Kutadgu Bilig hakkında bazı mülâhazalar, Alessio Bombacı, Fuad Köprülü Armağanı, s. 65 - 75, 1953 İstanbul.

İslâm Düşüncesi, Hilmi Ziya Ülken, 1946 İstanbul.

İslâmda Felsefe Tarihi, T. J. de Boer (çev. Yaşar Kutluay), 1960 İstanbul.

Nietzsche ve İnsan, İoanna Kuçuradi, 1967 İstanbul.

Şair Tabibler, V. Behçet Kurdoğlu, 1967 İstanbul.

Eski Ahit, Eyub s. 500 - 540, Kitabı Mukaddes, 1958 İstanbul.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK197

TÜRK GÖÇMEN VE MÜLTECI DERNEKLERİ FEDERASYONU

TÜRK DÜNYASI

Türkisch World - Monde Turc - Türkische Welt
Quarterly Magazine - Revue Trimestrielle - Dreimonatliche Zeitschrift

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/97

Sayı (No) : 16 Yıl (an) : IV Ocak - Şubat - Mart (I - II - III) 1970

41 MAYIS 1970

İÇİNDEKİLER

Dovlet News

- Cumhurbaşkanımızın Yeni Yıl Mesajı
Kırım Türklerinin Dileği — M. Liwycky, Ali Akos
The Crimean Turks Request
Gaddar Çözüm
Yücel Türkü... — Şerafettin Yüceden
Bati Trakya'dan Yüreklere Acı Çizgiler — Yılmaz Çeliner
Türkler ve Milliyetçilik — Feridun İsl
İmanları Çağırmakta Dikkath Olmahyız — Ahmet Kabaklı
Kutadgu Bilig'de Pismanlık Duygusu — Timur Kocaoğlu
Mücahit Şir Mehmet'i Kaybettik — Yahya Çağatay
Yugoslavya'da Türklük Tehlikede — Şerafettin Yüceden
Kızıl Çinlilerin Türklere Yaptığı İşkence
Madalyametre
İlhan Musabay'ın Ardından — Dr. Naim Öktem
Kazakistan — Yahya Çağatay
Özbekistan Mucizesi — Jean Marabini
Geleneksel Bayramlaşma Çayı — Turgut Can Mamas
Museyip Zegem — Nizamettin Onk
Türkiye'den Türkistan'a — Dr. Naim Öktem
Gümülçineli Türklerin Feryadı
Yugoslavya'dan Gelmişler
Güneyköyü Camisi
Aşkın En Kutsalı — Selmat Yediç
Korkunc İlgisizlik
Kafası Yoktu Kl...
Ksanti Türk Birliği'nin Kültür Faaliyetleri
Yunanlılar Türkçeye Saldırıyor

Chers Lecteurs,

Dans son message du nouvel an le président de la République turque avertit le danger pour le régime démocratique qui provient de l'extrême droite et surtout de l'extrême gauche influencées par les mouvements extérieurs avec intention de créer l'anarchie dans le pays et recommande au peuple turc la modération dans la lutte des opinions et le respect des lois turques (p.3).